

MIT ADOTT HÓDMEZŐVÁSÁRHELY A MAGYAR RÉGÉSZETNEK?

Ha az előadást¹ három évvel ezelőtt kellett volna megtartanom, kis túlzással ezt a címet adhattam volna neki: Kétszáz évvel ezelőtt kezdődtek a hódmezővásárhelyi régészeti kutatások. Természetesen ez így nem lett volna teljesen igaz, de lett volna benne igazság. Az első hiteles adatunk ugyanis 1753-ból való és a református egyház jegyzőkönyvében maradt ránk, abban a verses krónikában, amelyet Szőnyi Benjámín hódmezővásárhelyi lelkész írt e város keletkezéséről s viszontagságairól. Ennek a krónikának első része: »Hódmezővásárhelynek hollétéről és régi dolgairól« szól.

Idézzük úgy, ahogy a Rómer Flóris szerkesztette Archaeológiai Értesítő 1872. évi VI. kötetében található:

»Egy felől a várost nagy tó mosdogálja,
Hold-vizének hívják; félhold a formája.

— — — — —
Sokszor, hogy a tónak túlsó partján jártam:
Egy tenyérnyi vastag cserepeket láttam,
Mik lettenek légyen? amidőn forgattam:
Lenni test-hamv rejtő vedreknek találtam.«²

Szükszavú ez a feljegyzés és mégis értékes, mert ennél régebbit Alföldünkről csak egyet ismerünk. Azt, amelyik az 1750-ben Szentesen írni kezdett ún. Petrák-krónikában van.³ Jellemző írójára is, aki talán debreceni diák korában, vagy talán már vásárhelyi pap korában⁴ tett külföldi utazása során láthatott hasonlókat, de magyar elnevezését sem itt, sem ott nem hallhatta. És ez természetes is.

Gyűjteményeink, múzeumaink még nem voltak abban az időben. A még 1696-ban alapított kézdivásárhelyi katolikus gimnáziumi régiséggyűjteményt⁵ nem ismerhette a sok anyagi nehézséggel küzdő, rokoni kegyelem kenyéren felnőtt Szőnyi Benjámín. A nagyenyedi Bethlen-Kollégiumban 1793-ban keletkezett első magyar múzeum⁶ alapításakor pedig már néhány éve a vásárhelyi földben nyugodott⁷ az első, régiségeket értékelő, vagy inkább azok fölött el-mélkedő, idegenből ideszakadt férfiú.

¹ Elhangzott a Hódmezővásárhelyi Hét előadásai keretében 1956. október 11-én. Az elveszett eredeti kéziratot a szerző jegyzetei alapján közli.

² AÉ. 1872. VI. 59—60.

³ Zalotay E., Csongrád vármegye őskori települése. Dolg. 1932. VIII. 52.

⁴ Szeremlei S., Hódmezővásárhely története (továbbiakban Szeremlei). V. 1145.

⁵ Magyar Minerva. V. 1915. 310.

⁶ Szilády Z., Az első magyar múzeum. Lukinics I., Nagyenyedi Album. 1926. 214.

⁷ 1794. szeptember 17. Szeremlei. V. 1145.

Aztán nagy hallgatásba merült ez a leletekben annyira gazdag terület vagy talán inkább azok a tollforgató emberek, akik egy-egy adatot bizonyára feljegyezhettek volna. Az akkor még csak kis területen feltört legelőkből kétségtelenül nem egy tárgyat fordított ki a faeke, de azokról senki sem tudott s mint hasznavehetetlen ócskaságok ott pusztultak el, ahol előkerültek. Találón írja Oláh Imre és Varga Antal »Városunk a múltban jobbágy község lévén, a lakosság zömét képező egyszerű nép körében ki érdeklődött volna az archäologia, a régészeti emlékek, tárgyak iránt? Hiszen elmondhatjuk, hogy e tér nálunk országosan is az újabb időkig, a jelen század második feléig, úgy szólván parlagon hevert.«⁸ Ha mégis megmenekült a lelet a pusztulástól, legjobb esetben hozzáférhetetlen magángyűjteménybe került.

Hogy ez valóban így volt, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy amikor Rómer nagy szervező munkája a kiegyezés után megindult és megmozdultak a legtávolabbi vidékek tanárai, tanítói, orvosai, papjai, Hódmezővásárhelyről leleteket nem jelentettek ugyan, de akadt egy magát szerényen csak neve kezdőbetűivel T. K.-nak aláíró ember, aki Szőnyi Benjámint fennebb idézett helyét az Archaeológiai Értesítőben⁹ közölte. Hogy ki volt a szerző, bár kutattam utána, határozottan nem sikerült megtudnom. Valószínűnek látszik, hogy a gimnázium fiatalon meghalt tanára, Tóth Károly lehetett,¹⁰ aki a sárospataki kollégiumból hozhatta magával ilyen irányú érdeklődését. Valószínűleg rövid itteni működése alatt a »Holdmezővásárhely« c. lap levelezője is volt s híradásunk szerint sírból származó, valószínűleg népvándorláskori leletek egy részét is ő mentette meg a gimnáziumi gyűjtemény számára, a többit a találók elpusztították. »Ez alkalommal — írja az Ungarischer Lloyd — e levelező figyelmeztet, mi szerint a város tanyáinak szántóföldjein, melyek csak egy pár évtized óta műveltetnek, gyakran találunk régészeti tárgyakat. E tárgyakat azonban a nép, a fennebb érintett okoknál fogva rendszeresen összerombolja, pedig azok a tudományra nézve nagy értékkel bírnak.«¹¹

Azt sem sikerült megállapítani, hogy az 1876. évi kongresszus kiállítására készült régészeti összefoglaló térképre kinek a közlése alapján került a hódmezővásárhelyi Nagytatársánc, illetőleg a szőlősi sáncok. Honnan ismerte Rómer,¹² hiszen a vele jól-rosszul foglalkozó irodalom csak a millenáris monográfia megjelenése idején, a 90-es évek legelején jelentek meg.¹³ Minthogy abban az időben, sőt jóval később is a város határához tartozott, valószínűnek látszik, hogy Kovách Albert csépai postamesternek Csongrád vármegyeről készült térképéről vehette.¹⁴

De a gimnázium régiséggyűjteményének is volt kapcsolata a kongresszussal. A régiségtár jeles darabjai — mint ezt Pulszky Ferenc és Rómer Flóris sorai tanúsítják — a kongresszus szerencsés, fényes sikeréhez is közreműköd-

⁸ Futó M., A hód-mező-vásárhelyi államilag segélyezett ev. ref. főgimnázium története (továbbiakban Futó). 1897. 392.

⁹ L. 2. jzt.

¹⁰ Futó 157.

¹¹ AÉ. 1873. VII. 264.

¹² Rómer F., Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie. 1878. Magyarország őstörténelmi térképe.

¹³ Karácsonyi J., Békésvármegye története. 1896. II. 267. — Borovszky S., Csanád vármegye története 1715-ig. 1897. II. 195.

¹⁴ Rómer i. m. 3.

tek.¹⁵ Igaz, hogy a Hampel-féle katalógusban¹⁶ ennek nyomát sem találtuk, de ott van Hódmezővásárhelyről Kiss Gusztáv gyűjteménye, aki ebben az időben nemcsak tanára volt a gimnáziumnak, de a gyűjtemény őre is.

Bár a gimnázium tanári kara már 1858-ban megkezdte a régiségtár szervezését¹⁷ és 1888-ban fejlődéséről közlemény is jelent meg,¹⁸ tulajdonképpen Szeremlei Sámuel nagyarányú vástörténeti kutatásai irányították a figyelmet az ásatásokra. Ezeknek eredménye komoly figyelmet érdemel, annak ellenére, hogy módszerükben meg sem közelítették a mai követelményeket.

Hogy az ásatásokról véleményt nyilvánítsunk, tisztában kell lennünk a céllal, amelynek szolgálatában állottak. Ezek segítségével régészeti adatokkal akarta kiegészíteni Szeremlei az oklevelek szűkszavú tudósításait. Ilyen irányú munkáját már azért is ki kell emelnünk, mert a szomszédos városok és vármegyék történetének anyaggyűjtésénél senkinek sem jutott eszébe, hogy a magyar középkori települések helyének megállapítása céljából ásóval a kezében vallassa meg a földet.

Nem ő maga ásatott azon a pénzen, amit a város és a ref. egyház erre a célra évről évre biztosított. Előbb Tergina Gyula és Farkas Sándor (1892), majd Tergina Gyula vezetésével Oláh Imre és Varga Antal gimnáziumi tanárok (1893), végül a két utóbbi még három éven át.¹⁹

Farkas Sándor szakszerűnek éppen nem mondható munkája meggyeszte, sőt a szomszédos megyék területén is járt annyi haszonnal, mint amennyit tőle el lehetett várni. Tergina Gyula a Nemzeti Múzeumban kezdte — más területre csavarodott — pályafutását s egyike volt azoknak, akikre a nagy jelentőségű tőszegi telep feltárása várt volna.²⁰ Jártassága is volt tehát annyi, amennyi e kor ásató régészeinek általában.

A két tanár lelkesmeretes munkájának eredményeként a város határában egykor fennállott 42 község közül 12-nek templom alaprajzát, vagy egyes falait sikerült megtalálni s ezeket is beleértve 15 helyen találtak településre valló nyomokat.²¹ Valamennyi lelet a gimnázium régiségtárába került, amelyet először Nagy Géza kitűnő kutatónk rendezett.²² Ma mindez a városi múzeumban van és nemcsak raktári anyagot jelent, hanem súlyos kötelezettséget is. Településeket, amelyeknek csak a helyét állapították meg, néhány sírját, templom alapját bontották fel, de maguk — ha bármennyire különösen hangzik is — az életet jelentő temetők és falvakba verődött házak szakszerű feltárása még hátra van s ízelítőt még csak az elcsatolt kardoskúti településből kaptunk Méri István lelkiismeretes, pontos munkája eredményeként.²³

Ezek a települések vannak hivatva arra, hogy a török hódoltság alatt, sőt már a tatárjáráskor elpusztult falvak magyar népének küzdelmes életéről, társadalmi és gazdasági viszonyairól képet adjanak. Ez a munka szervesen beletartoznék a Magyar Tudományos Akadémia tervébe és ezen a téren is sok

¹⁵ Futó 175.

¹⁶ J. Hampel, Catalogue de l'exposition préhistorique des musées de province et des collections particulières de la Hongrie. 1876. 154.

¹⁷ Futó 393.

¹⁸ Varga A., Főgimnáziumunk régiségtára. Gimn. Ért. 1887/88. 3—12.

¹⁹ Futó. 396.

²⁰ AÉ. 1889. 370—372.

²¹ Szeremlei. II. 285—476. — Széll M. már 48 lelőhelyet ismer. Dolg. 1940. 169.

²² Szeremlei. I. VIII.

²³ Lásd a békéscsabai Munkácsy Mihály múzeum Árpád-kori szekrényét.

új, a táj természetéből adódó problémát vethetne fel vagy oldhatna meg. Né-pünk történetének ismerete elengedhetetlen követelménye az új régészeti kutatásnak.

Ezt a problémát nem oldotta, de nem is oldhatta meg a Szeremlei Sámuel irányította kutatás, mert nem ezzel a céllal s főleg nem ezzel a módszerrel közelített hozzá. De érdeme, hogy ezen a téren is felismerte a történelem és régészet helyes kapcsolatát, szoros összefüggését.

Nemcsak ebben a korban kereste e történeti összefüggéseket. Munkája első kötetében hosszasan foglalkozik a barbárság korával, ide számítva mindent, ami »kezdetől fogva I. István koráig« terjed.²⁴

A gimnázium gyűjteményének anyagát használta fel, de mindegyre tévedésekbe esik, ami könnyen megérthető. Jól ismerte ugyan a századfordulóig megjelent régészeti irodalmat, egyebek közt a Farkas Sándor ásatta mártélyi temető²⁵ és a Hampel közölte tarjánvégi sírmező²⁶ leírását és legismertebb folyóiratunk addig legutolsó közlését is felhasználta. Rómer Műrégészeti Kalauzától²⁷ Ortway Temesvár történetének²⁸ — irodalmi adatokban annyira gazdag első kötetét is haszonnal forgatta, de nem vette észre, hogy a gimnáziumi gyűjtemény egy része nem a város határából került elő s ezért az ószönyi bronzkori leleteket is besorolta bizonyító anyagába. Ezzel megállapításai sokat vesztek hitelükből s nem állják ki a tárgyilagos kritikát. Itt-ott képzelete is elragadta. A Tatársáncot Attila szálláshelyének tartotta²⁹ s ennek bizonyítására rengeteg idővesztéssel járó anyaggyűjtést végzett tudományos eredmény nélkül. Pedig módszertanilag itt is helyesen járt el, amikor a sáncon és annak belsejében próbaásatásokat végeztetett. Ezek az ásatások azonban, már kis terjedelmük miatt sem, vezethettek eredményre.

Mindezek ellenére a hitelesnek éppen nem mondható leletekre és az alföldi területekre vonatkozó szakirodalom segítségével megrajzolta azt a keretet, amelynek hibás adatait megbízható hiteles adatokkal felcserélve, ki lehetett és kellett volna egészíteni. Ez a munka azonban soká váratott magára.

Az 1896—1928 közt eltelt időben napvilágra került leletekből, csak néhá-néha került egy-egy tárgy valamelyik magyar múzeumba. Pedig, hogy szép számmal lehettek, azt a később padlásokon, kovácsműhelyekben, tanyai szer-szamos ládákból megtalált darabok igazolják. A határ íratlan történetének megszámlálhatatlan lapját tette olvashatatlaná a közöny és a hozzá nem ér-tés. Köztulajdonba csak azok a leletek kerültek, amelyeket — néhány, az is-kolában érdekelt szülőn kívül — főleg a régiségeket értékelő Zolnay Béla fő-mérnök juttatott a gimnázium, vagy a néprajzi múzeum gyűjteményébe. — A kishomoki gepida temető feldúlt részének értékes maradványai és az ezek nyomán végzett ásatásokból előkerült sírleletek, Móra Ferenc gondos munká-jának eredményeként a szegedi múzeumot gazdagították.³⁰

²⁴ Szeremlei. I. 181—488.

²⁵ AÉ. 1892. 413—426.

²⁶ AÉ. 1892. 206—210.

²⁷ Budapest, 1866.

²⁸ Budapest, 1894.

²⁹ Szeremlei S., Attila székhelye Hód-mező-vásárhely határában volt. Száz. 1898. 884—908.

³⁰ A nem ásatásokból származó első leletek később a Tornyai János Múzeumba kerültek.

1928-ban döntő fordulat következett az ásátások terén. Ekkor jött létre a város és a szegedi egyetem régiségtudományi intézete közt az az elvi megállapodás, amely semmibe se vette ugyan a múzeumügy terén fennálló törvényes rendelkezéseket, de megvetette a múzeum régészeti osztályának alapját. A megállapodás értelmében a város költségvetésében beállított, ásátásokra szánt összeget, az egyetem régiségtudományi intézete használta fel a város területén végzendő ásátásokra, de a leletanyag a városi múzeum tulajdona. A feldolgozásról, kiállításról az intézet gondoskodott. Ettől kezdve, 1944-ig a múzeum tudományos munkája jelentős része lett az intézet, lassanként több alföldi múzeumra³¹ kiterjedő tudományos munkájának.

Buday Árpád egyetemi tanár megbízásából e sorok írója állapodott meg Endrey Béla polgármester helyettes főjegyzővel a város és az intézet kapcsolatáról, s ezzel a két ember és az intézethez tartozó Bálint Alajos, Párducz Mihály, Korek József, Foltiny István és a munkában évről évre részt vevő Banner Benedek gimn. igazgató és a mindenkori egyetemi hallgatók közös munkája eredményeként, valójában illegálisan gyűlt össze az a tudományos módszerességgel feltárt anyag, amelyből a múzeumok államosítása után az ország elsőként rendezett vidéki múzeuma lett, Korek József tervei szerint.

El kellett ezeket mondani, mert 28 év távlatából már csak kevesen emlékeznek rá, mint ahogy nem emlékeztek már akkor sem, amikor húsz év után Ortutay Gyula miniszter megértő támogatásával méltó keretet adtak, a pénz értékben fel sem becsülhető gazdag leletanyagnak, amelynek minden darabja hiteles ásatásból származva, ennek a városnak iratlan történetéről beszél, mint ahogy ennek a városnak népművészetét tükrözi a Kiss Lajos gyűjtötte néprajzi múzeum nagy szakértelemmel és veleszületett meglátással kiválasztott gazdag anyaga és ennek a városnak lelke ihlette Tornyai Jánost nemcsak akkor, amikor alkotott, hanem akkor is, amikor gazdag művészi hagyatékát — élete munkáját — erre a városra hagyta.

A hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum — és ez egyedül áll hazánkban — valóban Hódmezővásárhelyé.

Ha több időt töltöttem a régészeti kutatások rég lezárt fejezetével, nem azért tettem, hogy szembeállítsam a 28 esztendővel ezelőtt megindult és 15 évig tartó kutatások eredményeivel. Csupán hangsúlyozni kívántam ezzel a rég múlt idők kutatásával előttünk foglalkozók elévülhetetlen érdemét, munkájuk őszinte megbecsülését. A régésznek nemcsak az ásóval feltárt múlt emlékeit kell megbecsülni, de megértő kritikával azok munkáját is, akik ezen a téren előtte dolgoztak, mert a tudomány soha sem azzal az emberrel kezdődik, aki pillanatnyilag műveli.

Nem hiszük a magunk 15 éves munkájáról, hogy ne lehetett volna jobban csinálni, de tudjuk, hogy amit csináltunk, azt lelkiismeretesen, becsületesen csináltuk, két okból:

Mindig tudtuk, hogy ásítani úgy is lehet, ha a munkától távol, árnyékos helyen olvasgatva várjuk egy-egy megbízott ügyesebb dolgozónk híradását, hogy kész dologra menjünk s a helyéről már kimozdított — talán különösebben is érdekes — leletről, nem pontos bemondás után vegyük fel a keresztlevelet. Ez hamisítás lett volna és értéktelenné tette volna a megfigyelést. Így is lehet, de nem szabad dolgozni.

³¹ Békéscsaba, Zombor, Makó.

Ott ültünk — eleinte együtt, majd külön feladatokon dolgozva külön-külön — állandóan figyelve a munkát. Pontos feljegyzést készítettünk a munka egész menetéről. Mértünk, rajzoltunk, fényképfelvételeket készítettünk, jegyeztünk minden jelenséget, mert ezek nélkül csak értéktelen lomokkal szaporítottuk volna a gyűjtemény anyagát s a régi módon, esetleg ritkaságokat hordtunk volna össze, amelynek tudományos értéke alig lett volna több, mint egy két-fejú malacé, vagy négylábú csirkéé, amelyek régi múzeumainknak, hogy úgy mondjam — külön számai voltak.

De a ritkaságok — ha még olyan értékesek lettek volna is, mint ahogy több ilyen is került elő — soha sem adtak volna képet a város határának több-ezer éves történetéről. Kutatásunknak pedig, amellettt hogy a múzeumnak tetszetős, a látogatók figyelmét is megragadó tárgyakat is szerezzen, a történeti adatok szerzése volt a legfőbb célja.

De más okunk is volt. Felelősnek éreztük magunkat azért az egyetemi hallgatóságért, amelyik a régészeti inas éveket ezeknél az ásatásoknál töltötte s ki előbb, ki később felszabadulva, eleinte irányításunk és ellenőrzésünk, később teljesen magában végezte a reája bízott önálló feladatokat és munkájával ő is hozzájárult a minden évben előre megtervezett munka elvégzéséhez.

Ennek az iskolaásatásnak lehetővé tételét a városnak köszönhetta az egyetemi intézet s rajta keresztül a magyar régészeti kutatás is. De neki köszönheti a történeti eredményeket is, amelyek lényegében nemcsak a város, de az egész Alföld településtörténetének keresztmetszetét adják.

Mielőtt erről beszélnénk, ragadjuk ki a tizenöt évi munkából azt a két esztendő³², amelyik a legváltozatosabb anyagot adta a különböző lelőhelyeken.

1934-ben a város nyugati határában, a régi szegedi út két oldalán elterülő lelőhelyek részbeni feltárására került sor. Ennek a munkának előkészítése Moldvay Sándor, akkori bodzásparti tanító barátom érdeme.

Ennek a hét km-es útszakasznak a tájéka valamennyi alföldi kultúránk emlékét magában rejti. Nem is egy lelőhellyel vannak itt képviselve a Körös, a késő bükki és tiszai újkőkori kultúrák; a rézkorból a polgári, bodrogkeresztúri és péceli kultúrák; a korai és késői bronzkor; a korai és késői vaskor; a szarmaták, gepidák, avarok, szlávok, honfoglaló és Árpád-kori magyarok.

Ezért választottuk — és készítettük elő próbaásatásokkal 1948-ban, a következő esztendőre Budapestre várt, de későbbi visszamondás miatt meg nem tartott ősrégészeti és koratörténeti kongresszus egyik Alföldre tervezett tanulmányútját, amely a Nagytatársáncot is megtekintette volna.

1939-ben kimondottan településtörténeti ásatást végeztünk az akkor teljesen kiszáradt Fehértó partján.³³ Itt — a kutatások során — a területünkön ismert legrégebbi korok emlékei nem kerültek ugyan elő, de találtunk régibb és újabb vaskori telepet — az előbbiből raktárleletet is —, szkitakori telepet és temetőt, szarmatakori telepet és temetőt, avar temetőt, Árpád- és középkori települést és temetőt.

Ez a két — egymástól valóban jelentős távolságra lévő — terület, ha nem is mutatott tökéletesen azonos képet, bizonyítja, hogy azonos időben, ugyanaz a lakosság élt rajta és élt a többi területen is.

³² L. A Hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának 1934. évi ásatásai. Kny. a Dolg. 1935. évi kötetéből.

³³ Dolg. 1943. 195—201. Banner J.

Kutatásunk első esztendeje idején már megjelent Tompa Ferencnek a bodrogkeresztúri ásatásokról szóló alaposan kiértékelt beszámolója,³⁴ amely első alapvetése volt a magyarországi újkőkor bizonyos vonatkozású tagolásának. Meg volt tehát már az alap arra, hogy ne csak egyszerűen kőkorról beszéljünk, hanem ezen belül finomabb megkülönböztetést is tegyünk. De dolgozott már nagy alapvető munkáján is, amely a bükki és a tiszai kultúrákat különböztette meg.³⁵

A szerencsés véletlennek köszönhető, hogy az utóbbi kultúra cserepeit a gimnázium gyűjteményében felismerve és lelőhelyüket a Kökénydombon megtalálva, első ásatásunkat ezen a területen végeztük s később még négyszer megismételtük.³⁶ Az eredmény nem maradhatott el. Végeredményben — a tanyákkal is beépített területen — kőkori falu maradványait találtuk meg, amelyet — az említett okok miatt, nem sikerült ugyan teljesen feltárni, de a település 18 háza és 17 sírja, a többi megfigyelt jelenségekkel együtt tökéletes képét rajzolta meg ennek a mindmáig legnagyobb részben feltárt településnek, s vele együtt az — ebben a vonatkozásban még nem ismert — tiszai kultúrának.

Új eredmény volt a háromféle ház alak megállapításán kívül a biztosan meghatározott zsugorított temetkezési mód, az időrendben tévesen értelmezett festett kerámia pontos egyidejűségének meghatározása. Újabb példáját mutatta a többes csontgyűrűk viselés módjának s gazdag és hiteles leletanyaga a tiszai kultúra emberének földművelő életmódját állította elének, amit a nagyméretű gabonatarató edényeken kívül előkerült égetett gabonaszemek is bizonyítottak. Természetesen nem lehetett meg állattenyésztés és az ősi gyűjtögető gazdálkodásból örökölt halászat és vadászat nélkül. Mindezt a leletek tömege is igazolta. Hogy ezek mellett egyedülálló kultikus emlékeket is találtunk (Venus, háromszögű és talpcsöves oltár, állatfejű csörgő), az elősegítette a tiszai kultúra emberének gondolkozásvilágába való bepillantást s díszítőművészete formakincsének teljes megismerését.

Amikor az első évi ásatást befejeztük, nemcsak a magunk véleménye volt, hogy Alföldünk legrégebbi újkőkori emberének hagyatéka került, addig nem látott tömegben — megbízható megfigyelésekkel — a múzeum birtokába s mivel Tompa alapvető munkája lényegében nem is beszélt más kultúráról az Alföldön, azt hittük, hogy valójában nincs is más.

Ezt a véleményünket azonban két év múlva meg kellett változtatnunk. Akkor, amikor a kökénydombi teleptől másfél km távolságra ismét kőkori települést találtunk, amelynek mindig meghatározó jellegű kerámiája egészen más volt.

Tompa hivatkozott munkáiban közölt ugyan néhány hasonló díszítésű töredéket, de ezek hitelességéhez szó fért, mert a lelőhely azonossága megtévesztő volt. A vizsgálat során tévesnek is bizonyult.

A nagy különbség a két kultúra közt nemcsak az edények formájában és díszítésében mutatkozott, hanem egyes csontból készült egészen sajátos esz-

³⁴ AÉ. 1929. 31—49.

³⁵ Arch. Hung. V—VI. 1929.

³⁶ A kökénydombi ásatások részletes ismertetését l. Dolg. 1930. 49—158., 1940. 181—182; 1942. 138—143; FA 1945. 8—34; AÉ. 1949. 9—25., 1951. 27—36; Banner J., Foltiny I., Korek J. Banner egyes cikkeire l. Banner—Jakabffy, A közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája. 171.

közökben, agyag hálónéhezékekben, ún. pintaderákban, emberábrázolásokban s főként a domborműví díszítésekben, amelyek állati és emberi alakokat egyaránt ábrázolnak egészen kezdetleges, sokszor a felismerhetetlenségig vázlatos formákban.

A régi szakirodalomban két közlésben találtunk csupán hasonló anyagot. Az egyik³⁷ csaknem egészen tisztán került elő s bár igen jellegzetes formákat közölt, nem tudott, mert nem is tudhatott mit kezdeni az emlékanyaggal. A másik,³⁸ több egymástól nem nagy távolságra eső területekről közölt a közleményben nem eléggé elkülönített anyagot, amelyet csak nehezen sikerült egymástól — valóban a lelőhelyek szerint — szétválasztani.³⁹

A kopáncsi Zsoldos-tanyai⁴⁰ anyag nagyobb területen történt feltárása olyan megfigyeléseket is megengedett, amelyekre a régebbi közlések a kisebb-méretű munka miatt nem is terjedhettek ki. Így nemcsak a kultúra gazdag formakészletét, de települési viszonyait is meg lehetett állapítani. A településen ugyan csak egymásba torkolló gödrök mutatkoztak, egyelőre a ház vagy kunyhó legkisebb nyoma nélkül, ami már magában is nagy eltérést jelentett a kőkénydombi jellegű telepektől. A sírok mindig hulladék-gödrökben voltak, edény melléklet nélkül. Az egyetlen tengeri kagylóból készült karperecet a ruházathoz tartozó járuléknak tartjuk.

Nagyméretű, de rendszerint gömbhöz hasonló edények itt is voltak, de gabona szemeknek nyoma sem volt. Az állatábrázolások a termékenység szimbólumát jelentő női alakokkal együtt felvetették azt a gondolatot, hogy a kultúra hordozója elsősorban állattenyésztéssel foglalkozott. Halászat és vadászat emlékei is bőven voltak képviselve. A földművelés látszólag nem juthatott akkora szerephez, mint a tiszai kultúra életében.

Már ennél az ásatásnál felvetődött a két kultúra időrendi viszonyának tisztázása. Az a körülmény, hogy a két telep 1500 m távolságra volt egymástól s (egy itt előkerült, csak a megtévesztésre alkalmas tiszai kultúrába tartozóhoz hasonló cserép kivételével) tárgyi készlete, a legkisebb érintkezést se igazolta, kizárta, hogy ugyanabban az időben élt volna.

Az időrendi meghatározásban — az említett okok miatt — tévedtünk és tévedésben lehetnénk még mindig, ha csak a magyarországi lelőhelyek anyagára támaszkodnánk. Jugoszlávia legfontosabb őskori lelőhelyének, Vinčanak rétegviszonyai adták meg a helyes megoldás kulcsát, egy belgrádi tanulmányút alkalmával s a kultúra nevében — Körös kultúra — is ekkor állapodtunk meg Tompa Ferencsel. Bár ezzel a probléma időlegesen nyugvópontra jutott, mi a saját ásatási területünkön szeretnénk volna kézzelfogható bizonyítékot találni.

Még a nem szakembernek is feltűnhetik, hogy az európai viszonylatban is figyelemre méltó helyen álló Tornyai János múzeumban — mind a kiállítási teremben, mind a raktárban — az újkőkor anyaga van túlsúlyban. A fenti probléma keresésében van ennek a magyarázata. Kutatásunk során mindig ez vezetett.

Ezért ásattunk a kopáncsi Kiss-tanyában,⁴¹ fél km-re a Kőkénydombtól az ér másik partján, ami a tiszai kultúrában is új kérdést vetett fel: a kultúrán

³⁷ Kisléghy Nagy Gy., Az óbessenyői telep. AÉ. 1909. 146—154., 1911. 147—164.

³⁸ L. Krecsmarik E. közleményeit Banner—Jakabffy, 172—173.

³⁹ Dolg. 1931. 61—73. Banner J.

⁴⁰ Dolg. 1932. 1—48. Banner J.

⁴¹ Dolg. 1933—34. 30—43. Banner J.

belőli időrend kérdését. Az ettől 300 m távolságra lévő Kovács-tanyai település, még jobban kizárta az egyidejűség lehetőségét, hiszen ez még a rossz szomszédnak sem távolság. De sem ez, sem az utána következő kotacparti Vata-tanyai, bodzásparti Pap-tanyai és hámszárítói, majd az utolsó négy kőkénydombi ásátás sem adott a kérdésre feleletet, s bár azóta a Körös kultúra nagy gonddal és hozzáértéssel megírt kitűnő monográfiája⁴² is megjelent, az időrend kérdését — magyar lelőhely anyagból megoldani nem tudta. A kérdéssel kapcsolatban azóta Romániában és Jugoszláviában is folytak ásátások és a belső időrend kérdése is felvetődött. Magyar régészek azonban ebben a kérdésben még nem hallatták szavukat.

Még egy újkőkori ásátás jelentőségére kell felhívni a figyelmet. A szakálhádi Diószegi-tanyában⁴³ az Alföldön addig vagy egyáltalán nem, vagy csak kevés helyen ismert régészeti anyag került elő. Előbbi azt mutatja, hogy a bükki kultúra késői szakaszában az Alföldre is eljutott. A másik a vonaldíszes kerámia jelenléte, részben festett anyagának itteni előfordulását bizonyítaná. Sajnos, az előkerült leletek annyira keveredtek, hogy szétválasztásuk csak forma és díszítés szerint volt lehetséges.

Ennek a lelőhelynek anyaga is többször foglalkoztatta a hazai, újabban a külföldi szakembereket is. A kérdés körüli vita még korántsem dőlt el — mint sok más újkőkori problémánk megoldása — de sajnos a terület már nem alkalmas a döntő szó kimondására. Talán más hasonló telep jobban rétegeződő anyaga fog feleletet adni a kérdésre.

Ez, az akkori viszonyok közt nagyarányú újkőkor kutatás nemcsak páratlanul gazdag eredményeket hozott, hanem más kultúrák felé is terelte a figyelmet.

A régész nem úgy dolgozik, mint a szarvasbikára lesbenálló vadász, aki minden más vadat futni hagy nemes zsákmánya elejtése érdekében. A régész sem téveszti szem elől a fő célját, de mindent észrevesz, feljegyez és összegyűjt.

Így volt ez a kotacparti Vata-tanyai⁴⁴ ásátás esetében is. Ezt a munkát azért kezdtük el, mert bemonadás szerint szülő alá forgatás alkalmával népvándorláskori kardokat találtak. E kor emlékeiből a felszínen természetesen semmi sem látszott, de annál több különböző korú őskori cserép feküdt szerte-szét. Már a próbaásátás bodrogkeresztúri rézkori sírokat és rendkívül gazdagnak látszó Körös kultúrába tartozó telepet fedezett fel.

A három nyáron át tartó ásátás, amely a tanyaépületeken és a köztük lévő virágos kerten kívül minden területet feltárt, meghozta a Körös kultúra máig is párja nélkül álló lakóházát s a jól megfigyelt leleteknek olyan tömegét, amellyel egyetlen lelőhelyünk sem rendelkezik. De adott egyebet is.

Lehetővé tette a koraréz-kori (polgári) és javaréz-kori (bodrogkeresztúri) temetők szétválasztását,⁴⁵ amelyek mintegy 100 m távolságra voltak egymástól s a két külön temetőben az egymással való érintkezésnek semmi nyomát nem találtuk. Ez annál is inkább figyelmet érdemel, mert a koraréz-kori temető edényei közt volt olyan, amelyik az itt nem képviselt tiszai kultúra forma-

⁴² Kutzián I., A Körös kultúra. Diss Pann II. 23.

⁴³ Dolg. 1935. 76—96. Bálint A., Banner J.

⁴⁴ Dolg. 1932. 1—48., 1933—34. 54—84., 1935. 97—125. Banner J.; Dolg. 1932. 103—110. Párducz M.

⁴⁵ B. Kutzián I., mai meghatározása szerint. Conference archéologique. Budapest, 1955. 80.

készletével mutatott kapcsolatot. Felmerülhetett az a gondolat, hogy a két temető azon a területen lehetett egymással érintkezésben, amely az épületek miatt hozzáférhetetlen volt. Ezt a gondolatot azonban utólag, a térkép tanulmányozása alapján el kell vetnünk, mert a két temető e területhez legközelebb eső sírjai is távolabb vannak az épületektől; hogysesem a kettő közötti kapcsolatot fel lehessen tételni.

A tanya hozzáférhető területének teljes feltárása mindenesetre bizonyította, hogy a két kultúra semmi szín alatt nem egyidejű, s ezen a területen átmenet sincs a kettő között. Egyébként ezen a telepen is több kultúra volt képviselve. Így a Körös kultúra (a jelenségeken kívül 8 sírral), korarézkor, java-rézkor, korai bronzkor, korai vaskor, magyar középkor.

Ennél is nagyobb jelentősége volt a bodzásparti ásatásoknak,⁴⁶ ahol (és ez minden településre alkalmas, megfelelő fekvésű lelőhelyen, így van a város határában is) kultúrák váltották egymást, hol valóban egymásután következve, hol nagyobb időközökre üresen hagyva a területet. Itt is lakott a Körös-kultúra, majd a később a koraréz kori polgári s a később, utána következő péceli kultúra s végül a korai vaskor embere, hogy hátrahagyott emlékeiket a mindenütt megjelenő szarmaták bolygassák meg, saját maguknak helyet csinálva.

Általános régészeti szempontból nagy jelentőségű a polgári és péceli kultúrák egymásra következése, itt előkerült gazdag leletanyaguk egy részének időrendi szempontból fontos, jól megfigyelhető elhelyezkedése.

A péceli kultúra időrendje tisztázottnak látszott a kiskörösi⁴⁷ bodrogkeresz-túri temető elhelyezésével, de lefelé nem ismertük közvetlen elődjét. Itt egy gödör alján, polgári kultúrába tartozó szimbólikus és zsurorított csontvázas sír úgy helyezkedett el, hogy a fölötte lévő föld tetején a péceli kultúrára annyira jellegzetes állattemetkezés foglalt helyet, kétségtelen bizonyítékául annak, hogy a polgári kultúra időrendben megelőzte a péceli kultúrát. De fontos volt ez az ásatás más szempontból is. A péceli kultúra formakészletét alig, emberének mindennapi életét sehogy se ismertük. Itt a telepen csaknem minden életjelenségével, feltételezett lakóházával, általánosan ismert hulladékgyűjtésével, tűzhelyeivel, edény temetkezéseivel, állati és emberi sírjaival egyaránt megismerkedtünk s az előző kultúrák emberétől úgyszólván semmiben sem különböző életét is megrajzolhattuk. A gazdag leletanyag, főleg annak pontosan kiegészíthető része alapjául szolgálhatott az egész hazai leletanyag összegyűjtésének. A hiteles leletek alapján már nem volt nehéz valamennyi magyar múzeum, legtöbbször szórványosan előkerült raktári anyagából összeválogatni a kultúra formakészletét s a külföldi irodalom adatainak figyelembevételével megírni a kultúra monográfiáját.⁴⁸

Két nagy ősrégészeti monográfia — a Körös- és péceli kultúra — megírásához tehát a város területén végzett kutatások adták meg a hiteles, jól megfigyelt jelenségeken nyugvó alapot.

Időrendben nagyot kell ugranunk, hogy általános szempontból is jelentős leletekről számolhassunk be. A zóki kultúra szórványos töredékei mellett, csak azokat az előkerülésükkor fel nem ismerhető edényformákat említhet-

⁴⁶ Dolg. 1935. 126—144; FA. 1939. 13—23. Banner J.

⁴⁷ Csalogovics J., Die neue aufgedeckte neolithische Siedlung und das kupferzeitliche Gräberfeld von Kiskörös. P. Z. 1931. 102—115.

⁴⁸ Banner J., Die Pécelier Kultur. Korek József közreműködésével. AH. XXXV.

jük meg, amelyeket csak a Makó-vöröskereszti⁴⁹ együttes alapján lehetett felismerni, de akkor több új alakkal gazdagították ismereteinket. Arra azonban még így sem voltak alkalmasak, hogy magát a kultúrát alföldi összefüggéseiben megismerhessük.

Bronzkori kutatásainkra nem érdemes sok szót fecsérelni. A batidai,⁵⁰ több rétegűnek ígérkező telep ásatását — anyagi erőnket meghaladó földmunkáról lévén szó — abba kellett hagynunk, mert ez egyszer nem kizárólag a tudomány, hanem a másoktól rosszul értelmezett múzeumi (anyaggyűjtő) célt kellett figyelembe vennünk. Pedig itt, aránylag közel a szőregi, klárafalvi, deszki és ószentiváni temetőkhöz, valóban szükséges lett volna, s még ma is szükséges lenne rétegekben sorakozva látni a gazdag sírok leletanyagának változatos, gazdag formakészletét.⁵¹

A kisebb hiteles leletek azt mutatják, hogy a terület bronzkora ugyanazt az anyagot mondhatja sajátjának, mint a Marosmente. Helyi eltérés természetesen elképzelhető, mint azt a hunyadihalmi⁵² egészen korai bronzkori anyag mutatja.

A koravaskor nagyobb települése bontakozott ki a Szakálháton⁵³ és a vele közvetlenül szomszédos Solt-Palé⁵⁴ területén. Fontosabb azonban ennél a szkita emlékanyag előfordulása egy részt a Fehértó⁵⁵ mellett — ahol egyébként bronz raktárlelet is előkerült⁵⁶ — másrészt Kishomokon,⁵⁷ ahol szkita temetőt hitelesített az ásatás.

Ez az emlékanyag — feldolgozása közben — a figyelmet az Alföldnek a Körös vidékétől délre eső szakaszára irányította s kiindulópontja volt egyebek közt a Szentés környéki gazdag anyag feldolgozásának,⁵⁸ majd a vekerzugi⁵⁹ újabb nagy jelentőségű, még befejezésre váró ásatásoknak.

Itt kell megemlítenünk a már többször hivatkozott Nagyatársánc⁶⁰ ásatását, amely alkalommal egy helyen keresztirányban vágtuk át a sáncot. Az előkerült szegényes leletanyag arra éppen elég volt, hogy a sánc építésének a korát megállapíthassuk. A sáncot a korai vaskorban, valószínűleg a szkiták elleni védekezés céljából építették, olyan, akkor élővízre támaszkodó magaslaton, amely az előkerült leletek tanúsága szerint a korai rézkortól — talán kisebb-nagyobb megszakításokkal — lakott volt. A földbe vágó ásó nyomán megszólaltak az emlékek és megcáfolták a nyilvánvalóan mesterségesen is táplált népi hagyományt. A magyarországi ásatások során, először e munka folyamán dolgoztunk légi felvételek alapján.

⁴⁹ Banner J., Hódmezővásárhely története a legrégibb időktől a magyar honfoglalásig. 1940 66—67. A makói ásatást Párducz M. vezette.

⁵⁰ Dolg. 1933—34. 252. Banner J.

⁵¹ Alkalmas lenne erre a célra a szőregi, mai napig feltáratlan bronzkori telep is, amely úgy látszik, még a koravas-korban is lakott volt.

⁵² Dolg. 1935. 153—155. Török Gy. — AÉ. 1941. 20—23. Banner J.

⁵³ Dolg. 1935. 76—88., 1937. 51—62. Banner J.

⁵⁴ Dolg. 1937. 62—66., 1938. 193—196. Banner J.

⁵⁵ Dolg. 1943. 195—201. Banner J.

⁵⁶ AÉ. 1944—45. 29—42. Banner J.

⁵⁷ Dolg. 1940. 79—94. Párducz M.

⁵⁸ AÉ. 1944—45. 81—117. Csallány G., Párducz M.

⁵⁹ AAA. 1952. 143—172., MTAK. 1953. 21—67. stb. Párducz M.

⁶⁰ Dolg. 1939. 93—114. Banner J.

A kishomoki ásatás keltakori temető részletét is feltárta. A Katona István halmában⁶¹ és még néhány más helyen kiásott sírtól eltekintve ennek a kornak területünkön történő kutatásával még adósok maradtunk.

Ezzel le is zárhatjuk az őskori kutatásokról mondanivalónkat. Ennek a kornak a kutatásából munkatársaim éppen úgy kivették a maguk részét, mint jómagam, de a történeti idők emlékeinek kutatása nagyobb súllyal rájuk nehezedett. Lássuk ezekből is a legfontosabbakat. Azokat, amelyek az egész Alföld kutatásában valóban komoly nyomokat hagytak.

Leplezetlenül meg kell mondanunk, hogy az i. u.-i korok, immár kétségtelenül megnevezhető, az írott forrásokban is nyomot hagyó népek emlékeinek kutatása sem oszlik meg arányosan e népek közt. A szarmaták kutatása mellett aránytalanul kevés számmal vannak azok az ásatások, melyek a hünkorszak és az avarok emlékeit kutatták. A szlávok és magyarok emlékei se mutatják az egész terület népsűrűség szerinti vizsgálatát, de e két utóbbi még így is jelentős, mert ezekre támaszkodva olyan elmélet születhetett meg, amely a szlávok és magyarok e korbeli kapcsolatának megértését teszi lehetővé.

Nehéz volna Alföldszerte s így a város területén is olyan lelőhelyet találni, ahol a szarmatakor jellegzetes szürke cserepei kisebb-nagyobb mennyiségben elő ne fordulnának. Ennél csak az volt nehezebb, hogy olyan régész is találjunk, aki ennek a szürke, unalomig egyhangúságnak tanulmányozására, a napsütötte sziken heteket s végeredményben hónapokat tudjon eltölteni, anélkül, hogy ezt az egyhangúságot néhány síron, nehezen felismerhető épületmaradványon kívül, látszólag a legkisebb dolog is változatosabbá tette volna. És amikor végre egy — a gimnáziumi gyűjtemény szép calcedon gyöngyei révén ismert — lelőhelyen a temető sírjai valóban előkerültek, hivatali kötelessége miatt ott kellessen hagyni, hogy az Erdélyi Történeti Intézet meghívására Erdélyben ássasson. Ennek ellenére a feldolgozás során éppen ez a temető adta az első megbízható adatokat a szarmata társadalom egyes kérdéseinek megoldásához.⁶²

Nekünk sikerült megtalálni munkatársaink közt és neki volt türelme 1932-től kezdve kitarítani a mindegyre szaporodó anyaggal és a belőlük levonható történeti és technikai következtetésekkel, amely utóbbiak közzétani és égetéstechnikai vizsgálatokkal⁶³ először mutatták ki, hogy bár a szarmatáknak voltak kereskedelmi kapcsolatai a pannoniai római-lakossággal, az addig importáltak tartott finom kidolgozású edények helyben ástott agyagból helyben készültek, átvéve a visszamaradt kelta lakosságtól a korong használatát.

Ez a kitarítás és az egész ország hasonlókorú leletanyagának összegyűjtése és feldolgozása 1943—1950 között három kötetes monográfiát eredményezett,⁶⁴ amely teljes gyűjteménye a magyarországi szarmata hagyatéknak és amely forrásmunka marad még akkor is, ha a kritika nem minden megállapításával ért egyet. Ennek a munkának az alapvetése is az itteni kitarító munka eredményeként született meg.

⁶¹ Dolg. 1936. 159—174. Párducz M.

⁶² AÉ. 1946—48. 283—290., 1952. 39—47. Párducz M.

⁶³ Dolg. 1935. 226—228., 228—229. Lengyel E., Krupinszky L.

⁶⁴ Párducz M., A szarmatakor emlékei Magyarországon, I—III. AH. XXV., XXVIII., XXX. E korra vonatkozó részlet közleményeit l. Banner—Jakabffy i. m. 385—386.

A gorzsai Héthalom dűlőben feltárt germán temető⁶⁵ egyetlen arany éremmel jól keltezett sírja tette lehetővé az Alföld ezen a szakaszán, egyebek közt a város területén is több helyen talált germán síroknak a gepidákhoz kötését. Sajnos, az egész népvándorláskorból jóformán ennyi az eredmény, mert az alig-alig mutatkozó néhány húnkori töredéken kívül, csak néhány avar sírről⁶⁶ számolhatunk be, pedig ezen a területen, amely a hasonlókorú leletekben annyira gazdag csongrádmegyei, Szeged környéki lelőhelyekkel az őskortól kezdve mindig élénk kapcsolatot tartott fenn, bizonyára több temető is van, a többiekéhez hasonló jelentős sír számmal. Ezek felkutatása a jövő feladata.

Elérkeztünk az avarkort követő, a honfoglalás korát közvetlenül megelőző s részben még azon túl is terjedő emlékek kutatásának kérdéséhez, amelynek elhanyagolásáért az utóbbi időben nem mindig igazságos, elmarasztaló ítéletet kapott a magyar régészet. Ez az a pont, ahol — nyíltan kimondjuk — igazságtalanul vádolták sovínnyal a kutatókat, pedig ha tárgyilagossá akarunk lenni, valóban nem erről van szó.

A múzeumok — és ebben nem kivétel a Nemzeti Múzeum sem — leginkább azért ásattak, hogy kiállítási szekrényeikben újabb, de lehetőleg mindig tetszetős anyagot mutassanak be a látogatóknak. Tisztelet azoknak az ásatóknak, akik egész temetőket, vagy telepeket tártak fel s nem hagyták abba a munkát, ha szép bronzveretes sírok helyett, már csak elrozsdásodott vaskések, karikák kerültek elő. Nem volt ebben különbség sem az avar, sem a szláv, sem a honfoglaló magyar temetők feltárása közt, ami természetesen igen nagy hiba volt minden téren, így a leletekben kevéssé gazdag szláv sírok esetében is. Itt létüket azonban soha senki sem tagadta.

Bizonyítani kívánjuk az elmondottakat. Hampel József a millenium idején kiadott első honfoglaláskori corpusban még nem látta tisztán a leleteket, de hogy vannak, azt már akkor sem tagadta. »A meghódítottak közt — írja — lehetnek szlávok, avarok, bajorok, frankok, gepidák, bolgárok, dalmaták, itáliaiak s bizonyára e sokféle néptől is van hagyaték a IX—X. századi emlékek közt, de archeológiai és néprajzi ismereteink még nem jutottak odáig, hogy az egyes meghódoló népek hagyatékából mindegyiknek odaitéljük a maga holmiját.«⁶⁷ De a századfordulón már félreérthetetlenül írja: »Soros temetőink sírját nem vetettük egybe a délszláv szomszédok egykorú temetőivel és nem kerestük az analógiákat Cseh- és Lengyelországban, meg az Elbe melletti egykor szláv területeken. Megtették helyettünk szláv kartársaink... Nincs okunk tárgyilagosságot egybevetéseiknek az eredményét kétségbe vonni mely odaszól, hogy e korbeli soros temetőink túlnyomó zöme szlávoktól származik.«⁶⁸ És ettől kezdve, ha itt-ott kerültek is még olyanok, akik a hasonló leletek származását tagadták, a komoly kutatók egy percig sem vonták kétségbe a leletek eredetét.

Hogy kimondott szláv kutatás — a legújabb időkgig — nem volt, azt bajos volna tagadni, de a tervszerűtlenül végzett munka kimondott avar, germán, honfoglaló magyar vagy középkori magyar kutatásról sem beszélhet, mint ahogy a régebbi korok kutatása is csak véletlenül felbukkanó leletek nyomán indult meg.

⁶⁵ MAG. 1933. 376—380., Dolg. 1933—34. 251—271. Banner J.

⁶⁶ Dolg. 1937. 89—104. Bálint A.

⁶⁷ Hampel J., A honfoglalási kor hazai emlékei. Pauler—Szilágyi. A magyar honfoglalás kútffői. 1900. Kny. 5.

⁶⁸ Ua. Újabb tanulmányok a honfoglalás-kor emlékeiről. 1907. 20.

El kellett mondanom mindezt az igazság kedvéért, pedig a hódmezővásárhelyi ásatókat ezek a vádak távolról se illetik.

Mi — Fehér Géza megállapítása szerint⁶⁹ — a Hampel nyomdokain járunk ásatásunkban s »idevágó ásatásaik ismertetésében — s a külföldön mindenki, aki értett ehhez a kérdéshez«.

Igazolásunkra idéznünk kell Fehér Géza megállapítását: »... régészetünk e legfontosabb feladatának jelentőségét nem értettük meg? Ott sem fejeztük be a munkát, ahol már biztos volt az eredmény. E kötelességnek csak a Szegedi Egyetem Régiségtudományi Intézete igyekezett szerény anyagi lehetőségének keretein túlmenőleg megfelelni. Sok temetőt ástak ki, amelyekből olyan anyagot kapunk, hogy XI. századi múltunk megértésére e munka egymagában többet ér, mint mindaz, amit egyebütt dolgoztak, de a pénzhiány minden temető befejezését megakadályozta. Az ásatók itt világosan látták a kérdést: munkájuk folytatása a legfontosabb kérdés.«

Meg kell vallanunk, hogy egyetlen eset kivételével soha se ezeknek az emlékeknek a kutatására indultunk. A Héthalom dűlőben padláson talált germán edény nyomán találtuk meg a gepida és szláv temetőket,⁷⁰ de ha már megtaláltuk fel is tártuk mind a kettőt s nem haboztunk a tudományos nyilvánosság előtt is szláv temetőről beszélni.

Szakálháton⁷¹ a nagyon vegyes összetételű őskori telep kimerülése után kezdtünk hozzá a magyar temető feltárásához. A Hunyadi halomban⁷² a sajátos korabronzkori emlékeket kezdtük kutatni, de feltártuk, a lehetőség szerint az előkerült szláv sírokat is. Egyedül a Szentitanyában⁷³ mentünk bemutatott leletek alapján datálható sírok kutatására.

Legyen elég ez a négy temető. Ne beszéljünk az előkerült kisebbekről, amelyek közt ott vannak a múlt század végén Varga Antal által feltártak is.

Ezeknek a temetőknek kiértékelését magunk végeztük el, akkor amikor közöltük azokat, de jelentőségüket valójában Fehér Géza összefoglaló munkája tükrözi az egész leletanyag megvilágításában.

Megállapítása szerint »Hódmezővásárhely környékén — egymástól nem nagy távolságra laktak magyarok és szlávok«. »Hódmezővásárhely környékén találunk külön-külön magyar és szláv temetőt. Ilyen magyar temető a Hódmezővásárhely-szakálháti.« »... a megtelepedéstől, esetleg valamivel későbbi időtől legalább a X. század végéig használatban volt.« »Ez a középsorsú magyarokból álló telep... közelében van a szlávoknak is egy, éspedig népes községe« ... »Ennek a temetőnek, a Hunyadihalom temetőjének csak kis részét ásták ki.« »A temető kiásott része... a XI. századból való, régi része azonban biztosan a X. századból, a szakálháti temető korából.« »Egymástól kb. 1 km-re lévő temetőikben még semmi nyoma a kölcsönhatásnak sem, nemhogy annak, hogy egymással összekeveredtek volna.«

⁶⁹ Fehér G. megállapításait: A honfoglaló magyarok és a szláv együttélés problémái c. kéziratban maradt munkájának 87., 111., 115., 118—120., 124., 126., 134., 135., 137. lapjairól vettem. Ennek lehetővé tételéért ifj. Fehér G. kartársamnak tartozom őszinte köszönettel. Lásd még: Fehér G., A Dunántúl lakossága a honfoglalás korában. AÉ. 1956. 35—36.

⁷⁰ L. 65. jzt.

⁷¹ Dolg. 1936. 205—216. Bálint A.

⁷² Dolg. 1937. 66—69. Banner J.

⁷³ Dolg. 1942. 144—145. Párducz M.

A Szentitanyában »A temetőt 18—30 méteres üres sáv osztja két részre. Egyik részben a sírokban csak magyar tárgyak... vannak, a másik részben nincs egyetlen ilyen tárgy sem, csak S-végű halánték karikák.«

Ezek a publikációkból és a leletanyagból megállapított tények nagyon érdekes következtetésre vezettek. Fehér Géza nyíltan megmondja: »Azért használom elsősorban a hódmezővásárhelyi példákat, mert ez az egyetlen hely, ahol a mi kérdésünk szempontjából tervszerű munka alapján dolgozhatunk...« Ez az alapja tehát a magyar szláv együttélés fejlődésében megállapított négy szakasznak, amely szerint az

I. szakaszban magyarok és szlávok teljesen külön temetkeznek. A II. szakaszban külön temetkeznek, de mindkét temetőben kerül már egy-egy egymástól kapott tárgy. A III. szakaszban egyazon temetőbe temetkeztek, de egymástól elválasztott csoportokban vannak. A IV. szakaszban egyazon temetőbe összekeveredve temetkeznek, ami azt jelenti, hogy a telepen is együtt vannak.

Ezek az elgondolások természetesen az egész ország területére a helyi települési körülmények figyelembevételével lehetnek érvényesek. A leletanyag támogatja elmélet azonban a vásárhelyi kutatások nélkül nehezebben születettek volna meg.

Végére jutottunk annak a vizsgálatnak, mit adott Hódmezővásárhely a magyar régészetnek.

Nem az volt a célunk, hogy 15 esztendő minden ásatását, s az azóta sok érdekes, új eredményt hozó kutatásokat⁷⁴ is részletesen ismertessük. Az utóbbiból az újkőkor ismerete terén elért eredmények érdemelnek legtöbb figyelmet. Ezek tárgyalása az ásatás eredményeinek közlése előtt nem volna illendő. Elvégzett munkánkban csak azokat az eredményeket ragadtuk ki, amelyek hely- és Alföldtörténeti kutatásunkat valóban előbbrevitték, amelyeket az általános történeti kérdések tárgyalásánál nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Az elmondottakból is látszik, hogy nincs az Alföld őskorának egyetlen olyan kultúrája, történeti idejének egyetlen olyan népe sem, amelyik a város területén képviselve ne volna. A kisebb-nagyobb eredményeket vagy sok esetben csak probléma felvetéseket nem az egyes kultúrák hiányzása okozza, hanem az a körülmény, hogy anyagi eszközeink nem voltak olyan terület feltárására, ahol bizton remélhettük volna az eredményeket. A város, akkor 132,260 holdnyi területéből feltárt alig párezer négyzetméter az, amelyik megmutatta történetét. Hogy a többi is osztozott ebben, az egy pillanatra sem kétséges. E két egymással szembeállított szám mutatja, hogy van még hol és mit dolgozni.⁷⁵

Banner János

⁷⁴ Vásárhelyi Szó. 1955. 18—20., 1956. 33—37. Gazdapusztai Gy.

⁷⁵ Tizenkét esztendő szünetelés után készült ez a várostörténeti, de egyúttal múzeumtörténeti beszámoló. Nemcsak eredményeket közöl, hanem ezeken keresztül terveket is ad azoknak, akik a területen dolgozni fognak. Részletes kidolgozásuk és végrehajtásuk az ő feladatuk.

Das Gebiet des Komitates Csongrád, miteinbegriffen die Gemarkungen der zwei grösseren Städte Szeged und Hódmezővásárhely, gehört zu den an archäologischen Funden reichsten Landschaften Ungarns.

Es tritt nicht mit dem Anspruch auf, und kann mit einem solchen gar nicht auftreten, dass sein Gebiet von weiter Ausdehnung während seiner Geschichte in den schriftlosen und in den »historischen« Zeiten jemals die Grenze von Kulturen und politischen Einheiten gebildet hätte, da es zu jeder Zeit das Schicksal des ganzen Alföld teilte. Das ist so weitgehend zutreffend, dass es durchaus nicht eine Übertreibung ist, wenn wir behaupten, dass dieses Gebiet die Geschichte des ganzen Alföld widerspiegelt. Darum können wir die in dem Titel aufgeworfene Frage schon hier beantworten: Hódmezővásárhely gab alles das, was auf dem ganzen Alföld überall vorhanden war, höchstens konnte es einigemal als eine kleinere landschaftliche Einheit auch so etwas geben, was anderswo der Zufall noch nicht an das Tageslicht gefördert hat oder von der fachmässigen Forschung noch nicht aufgefunden wurde. Dass es das Gegebene in brauchbarer Weise gab, das lässt sich damit erklären, weil die in verschiedenen Zeiten ausgeführten Forschungen mit Methoden, die dem Ziel entsprachen, den unter den Erdboden geratenen oder geradezu vorsätzlich vergrabenen Fundgegenständen nahezukommen suchten, und sollen sie Überreste von Siedlungen, Gräber, verborgene Schätze usw. gewesen sein.

Die ersten Funde — dicke Scherben — riefen im Jahre 1753 auf dem Ufer des ehemaligen Hódtava die Aufmerksamkeit des reformierten Geistlichen B. Szőnyi auf sich. Dann gingen aber die zufällig zum Vorschein gekommenen Funde zu Grunde — keine Kunde blieb über sie. Erst nach mehr als hundert Jahren, im Jahre 1858 kam die Antiquitätensammlung des Gymnasiums zustande; sie verfügte nach kaum als 20 Jahren schon über ein solches Material, das auch auf der Ausstellung, die im Jahre 1876 bei Gelegenheit des VIII. internationalen archäologischen und anthropologischen Kongresses veranstaltet wurde einen Platz erhielt.

Von dieser Zeit angefangen liess jedoch die Begeisterung schon nach und flammte erst dann wieder auf, als der reformierte Geistliche S. Szeremlei mit grossem Aufwand an Gelehrsamkeit die Abfassung einer auf fünf Bände geplanten städtischen Monographie begann, deren Fertigstellung auf das Millennium Jahr vorgesehen war. Dann nahmen jene Ausgrabungen von bescheidenem Ausmass mit Unterstützung der Stadt ihren Anfang, die zuerst von Gy. Tergina und S. Farkas, dann unter deren Leitung von den Gymnasiallehrern I. Oláh und A. Varga, dann noch drei Jahre lang nur von dem letzteren allein geleitet wurden.

Diese Ausgrabungen hatten nicht den Zweck, um ein Licht auf die Vorgeschichte der Gemarkung der Stadt zu werfen. Die historische Zielsetzung könnte aber diesem Unternehmen kaum abgesprochen werden. Szeremlei suchte nämlich nach archäologischen Beweisen bezüglich der topographischen Daten jener ungarischen Dörfer, die in mittelalterlichen Urkunden noch erwähnt werden, aber teils während der Türkenherrschaft, teils schon während des Mongolensturmes zugrunde gegangen sind. Und der Erfolg für diese Bestrebung blieb auch nicht aus. Von den 42 Dorfgemeinden, die ehemals innerhalb der Gemarkung der Stadt existierten, wurden für 12 die Grundmauern oder die Mauern ihrer Kirchen und diese mitberechnet 15 Siedlungsspuren im Laufe dieser Ausgrabungen gefunden und ein guter Teil von ihnen konnte auch namentlich identifiziert werden.

Das waren die wichtigsten Ergebnisse, denn der urzeitliche Teil der Monographie enthält schon sehr viele irrtümliche Angaben und sogar Trugbildern nach (ein solches war z. B. die Identifizierung des Nagytatársánc mit der Residenz Attilas).

Von diesen Ausgrabungen wurde die Indolenz wenigstens bei einigen Leuten gebrochen, aber ebenso nur vorübergehend, wie in der Zeit des Kongresses. Jetzt war jedoch diese Trägheit schon gefährlicher. Es wurde ein immer grösseres Gebiet bebaut. Im Anschluss daran bevölkerten sich die Geföhte (*tanya*) und die Verwüstung der zum Vorschein gekommenen Funde sah man mit einige Ausnahmen gleichgültig zu. In mehr als 30 Jahren kamen nur einige Funde in die Sammlung des Gymnasiums oder irgendeines Museums.

Der entscheidende Umschwung erfolgte im Jahre 1928; damals schloss nämlich der Verfasser dieser Zeilen im Auftrage von Prof. Á. Buday mit B. Endrey, dem

stellvertretenden Bürgermeister der Stadt, eine Abmachung ab. in dem Sinne, dass das Archäologische Institut der Universität Szeged in der Gemarkung der Stadt auf Kosten der Stadt von Jahr zu Jahr Ausgrabungen ausführen wird für die archäologische Abteilung des Museums der Stadt.

Von dieser Zeit angefangen ging die Arbeit 15 Jahre, d. h. bis 1944 fort. Sie hatte ein zweifaches Ziel: teils wollte man sich durch sie zur Geschichte der Gemarkung glaubhafte Daten verschaffen, teils sollten sie als Schulausgrabungen zur Anleitung jener Studenten der Universität und der Hochschule für Bürger-schullehrer dienen, die sich auch mit der Archäologie befassen wollten.

Wir können hier alle diejenigen Ausgrabungen nicht anführen, die von dem Archäologischen Institut in der Gemarkung der Stadt ausgeführt wurden und deren Ergebnisse von denen, die diese ausgeführt haben, in der Zeitschrift des Instituts »Dolgozatok« veröffentlicht wurden. Nur jene Resultate wollen wir hier zusammenfassen, die für die Urgeschichte des ganzen Alföld und für die Siedlungsgeschichte und Chronologie der späteren Perioden bis zur ungarischen Landnahme eine besondere Bedeutung haben und auch auf die archäologische Arbeit des ganzen Alföld von Einfluss waren.

In chronologischem Nacheinander fortschreitend: unsere Ausgrabungen boten uns vor allem Gelegenheit zur Unterscheidung von mehreren neolithischen Kulturen auf diesem Gebiet, dann ermöglichten sie uns auf Grund jener Erscheinungen und Funde, die auf mehreren Siedlungsplätzen anzutreffen waren, auch über das Leben in diesen ein Bild zu entwerfen.

Solche waren vor allem die Körös- und Theisskulturen. Mehrere Siedlungsplätze der ersten wurden beobachtet und die Wissenschaft konnte sie nach den Korrigierung einiger anfänglicher Irrtümer als die älteste Kultur in die Fachliteratur einführen, aber sie boten auch dazu Gelegenheit, dass die über unser Gebiet weit hinausreichende Monographie von I. Kuitzán, die sich mit sorgsamer Datensammeln und mit deren umfassenden Auswertung auszeichnet, und in welchem Werk sich die Verfasserin zum Teil auf unsere Daten stützen konnte.

Die Aufschliessung mehrerer Siedlungsplätze der Theisskultur warf ein Licht auf das Leben dieser Kultur, auf die Beschäftigung ihrer Träger, auf die Siedlungsverhältnisse, auf die Häuser, Herde, Begräbnisriten, dann auf den ausserordentlichen Formreichtum ihrer Töpferei, aber auch ihre Berührungen mit fernliegenden Gegenden und auf diese Weise wurde in der Wirklichkeit jener Monographie weitgehend vorgearbeitet, deren Abfassung noch bevorsteht.

Die chronologischen Beziehungen beider Kulturen gelang uns nur — obgleich wir hierauf bei unseren Forschungen mit der grössten Sorgfalt bedacht waren — unter Heranziehung fremden Materials (Vinča) zu klären.

Aber es blieben unaufgeklärte steinzeitliche Probleme noch reichlich übrig. Es gelang uns nicht das gegenseitige Verhältnis der Bükker-Kultur und der gemalten bandkeramischen Kultur auf zufriedenstellende Weise zu klären, trotz alledem nicht, dass sie auf demselben Siedlungsplatz, aber miteinander stark vermischt vorkamen. Nur blasse Spuren der Bánáter-Kultur trafen wir an, obgleich diese auf dem benachbarten Gebiet ganz ungestört vorhanden ist. Die Klärung dieser Probleme ist eine Aufgabe der Zukunft, auch dann, wenn wir auf sie eine Antwort gar nicht in der Gemarkung der Stadt bekommen werden.

Unsere Ausgrabungen zeitigten wichtige Ergebnisse auch auf dem Gebiet der kupferzeitlichen Forschung. Auf derselben Fundstätte fanden wir je einen Friedhof aus der frühen und späteren Kupferzeit, die in keinerlei Beziehung miteinander standen, obgleich wir seitdem — auf Grund der polgärer Ausgrabungen von I. Kutzán — wissen, dass sich die beiden zeitlich aufeinander folgenden Friedhöfe seit dem Anfang der Periode organisch entwickelten.

Aber auch auf ein anderes Problem der Kupferzeit haben unsere Ausgrabungen Licht gebracht. Innerhalb der Gemarkung der Stadt wurde von uns ein Teil eines in die Pécelér (Badener) Kultur gehörenden, weit ausgedehnten Siedlungsplatzes aufgedeckt. Durch zwei Tiergräber oberhalb von Gräbern aus der frühen Kupferzeit, was auf die Pécelér Kultur so sehr charakteristisch ist, konnte auch die Chronologie der beiden Kulturen bestimmt werden. Die vielen guten Beobachtungen und ihre Ergänzung durch ein reiches keramisches Material liessen uns ein solches Vergleichsmaterial zukommen, auf Grund dessen wir das gesamte ungarländische Denkmälermaterial auswählen konnten und nachdem wir dieses

mit den Funden der benachbarten Länder verglichen hatten, war es uns möglich, eine Monographie über die Pécelér Kultur zu schreiben.

Den Ausgangspunkt von zwei vor kurzem erschienen grossen urzeitlichen Monographien bildeten teils die Ergebnisse der in der Gemarkung des Stadt ausgeführten Ausgrabungen und mit Hilfe dieser gelang es bestimmte, früher ungelöst gebliebene Probleme zu lösen.

Jene wenigen Funde, die aus der Vučedol-Zóker Kultur zum Vorschein kamen, konnte nur bezüglich der Verbreitung dieser Kultur einige Daten liefern.

Aus dem Fundmaterial einiger Fundorte liess sich feststellen, dass sich die Entwicklung der Bronzezeit — abgesehen von einer einzigen Gruppe lokalen Charakters — von der Bronzezeit des Marosgebietes nicht unterscheidet. Auf diesem Gebiet sind aber — schon wegen des landschaftlichen Charakters der Funde — noch grösser angelegte Forschungen notwendig.

Grössere Ergebnisse zeitigte die Erforschung der frühen Eisenzeit. Nicht nur einen Siedlungsplatz, sondern auch einen Friedhof aus der skythischen Zeit haben wir aufgedeckt. In Zusammenhang mit der Bearbeitung dieses Materials lenkte sich die Aufmerksamkeit auf den grossen Friedhof aus der Umgegend von Szentes, der uns in den letzten Zeiten besonders durch die Ergebnisse neuerer Ausgrabungen — Wagenbestattung — die Lösung wichtiger Probleme ermöglichte.

Jenes Grab aus der späten Eisenzeit, das zu einem Friedhof mit skythischen Denkmälern gehörte, wäre vielleicht auch zur Lösung bestimmter Übergangsprobleme geeignet gewesen, wenn es nicht auf einem mit Wein bepflanzten Terrain zum Vorschein gekommen wäre. Die Denkmäler dieser Periode kommen an mehreren Stellen innerhalb der Gemarkung der Stadt vor und zwar nicht nur in Friedhöfen, sondern auch auf Siedlungsplätzen und zwar nahe der Denkmäler der vorhergehenden Periode oder sogar auch auf denselben Stellen.

Aus der historischen Zeit ist von grosser Bedeutung die Erforschung der sarmatischen Denkmäler — es gibt mehrere Siedlungsplätze und einen einzigen Friedhof. Diese sind nicht nur deswegen bedeutungsvoll, weil wir aus diesen die Siedlungsverhältnisse des Zeitalters kennenlernen können, sondern auch deswegen, weil diese Ausgrabungen den Ausgangspunkt bildeten zu einer dreibändigen Monographie, die aus der Feder von M. Párducz erschien. Der einzige Friedhof ermöglichte uns einen Einblick in die sozialen Verhältnisse der Sarmatenzeit.

Aus der Völkerwanderungszeit haben die Ausgrabungen nicht vieles ans Tageslicht gefördert. Ein Friedhof bot aber Gelegenheit zur genauen Absonderung des gepidischen Denkmälermaterials dieses Gebietes.

Awarische Denkmäler und ungarische Denkmäler aus der Zeit der ungarischen Landnahme gibt es zwar unzweifelhaft auf unserem Gebiet, aber die im Laufe unserer Ausgrabungen zum Vorschein gekommenen Denkmäler, die hierher gehören, sind im Vergleich zu den übrigen Zeitaltern nicht bedeutungsvoll, aber wegen ihren Beziehungen zu den slawischen Denkmälern sind diese ausserordentlich wichtig.

Eine grössere Bedeutung haben jene frühen ungarischen und slawischen Friedhöfe, die wir trotz ihres ärmlichen Inhaltes an Beigaben bestrebt waren möglichst vollständig ausgraben zu lassen. Die Bedeutung dieser Ausgrabungen ergab sich besonders aus dem Umstand, dass sich G. Fehér vor allem auf diese stützte, als von ihm seine Theorie über die Berührungen zwischen Ungars und Slawen, dann über die Art ihres Beisammenlebens und ihrer Verschmelzung miteinander aufgestellt wurde.

Von der damaligen Gemarkung der Stadt von 132, 260 Joch Ausdehnung konnten wir nur auf kaum ein-zwei tausend Quadratmetern die Denkmäler, Siedlungsplätze der schriftlosen Zeiten in der Geschichte dieses Gebietes erforschen, die jedoch — wie schon erwähnt — einen Durchschritt betreffs der Verhältnisse des ganzen Alföld Gebietes geben.

J. Banner